

Зоряна Лукавецька

**ДІТИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ. ПРОБЛЕМИ,
ДОСВІД МБФ «КАРІТАС УКРАЇНИ»**

МБФ «Карітас України» є організацією громадського суспільства, яка об'єднує та координує діяльність близько 20 добровільних організацій місцевих громад Української Греко-Католицької Церкви, представляє їх на національному рівні, сприяє розвитку співпраці з закордонними осередками Карітасу. Основною ціллю Карітасу є зменшення наслідків бідності та ізоляції людей у сучасному українському суспільстві.

Досвід МБФ «Карітас України» в сфері допомоги людям, що зазнали негативного впливу міграції, є чималий. Починаючи з 2006 року на базі Карітасу в Хмельницькому, Одесі, Івано-Франківську та Дрогобичі існують консультативні центри соціальної допомоги жертвам торгівлі людьми, з 2006 Карітас виконував і продовжує виконувати ряд реінтеграційних проектів для осіб, що повертаються з-за кордону (Бельгії та Австрії), починаючи з 2008 року вже четвертий рік поспіль Карітас опікується дітьми трудових мігрантів, залучаючи їх до дитячих соціальних центрів.

Для того, щоб якомога ефективніше реалізовувати свою практичну роботу, Карітас України займається також деякими дослідницькими проектами. Одне із найбільш важливих досліджень, «Українська міграція в Європі», було проведене в 2008 – 2009 році. В його рамках вперше було охарактеризовано специфіку української сучасної міграції в 7 країнах Євросоюзу (Греція, Італія, Іспанія, Португалія, Ірландія, Польща, Чехія) та Російській Федерації. В 2010 році в рамках проекту Brain-net Working було проведене ще одне важливе дослідження сучасних тенденцій трудової міграції та ринків праці, а також взаємодії середовищ приймаючих країн та країн походження. Дослідження проходило в 5 державах – учасницях: Іспанія, Італія, Молдова, Україна та Російська Федерація. Bazуючись на досвіді реінтеграційних проектів (а саме ERSO II – Мережа європейських реінтеграційних допомогових організацій), Карітас видав книжку «Що і хто чекає на мігрантів після повернення в Україну? Дослідження ситуацій та потреб повертанців в Україну».

Результати проведених досліджень, а також аналіз практичних випадків у соціальній роботі із клієнтами та ключовими особами, які дотичні до проблем міграції та мігрантів, дають великий обсяг матеріалу для важливих висновків та рекомендацій.

Особливо цікавою та мало опрацьованою темою є ситуація дітей, батьки яких є трудовими мігрантами. Навколо цієї теми часто спекулюють. Саме тому ми хочемо представити деякі власні висновки, які базуються лише на фактичних даних, наданих нам експертами, та досвіді спілкування та праці із дітьми та молоддю, що виховуються або ж виростили у «дистантних», або «транснаціональних», як їх ще називають, сім'ях.

Основне джерело інформації – проект «Мережа соціальних центрів для дітей трудових мігрантів в Україні», який виконується в 7-ми містах Західної України, а саме:

- Івано-Франківськ (населення 240800 чол.)
- Коломия (населення 70000 чол.)
- Дрогобич (населення 80000 чол.)
- Стрий (населення 60250 чол.)
- Борислав (населення 37000 чол.)
- Броди (населення 23200 чол.)
- Нововолинськ (населення 57721 чол.)

Вибір місць реалізації проекту був зумовлений не лише актуальністю проблеми міграції в цих регіонах, але в першу чергу наявністю діючих організацій Карітас, які мають достатні ресурси та сприятливе підґрунтя для виконання такої діяльності.

У вибраних містах в більшій чи меншій мірі існує криза на ринку праці. Майже усюди основна сфера зайнятості населення – це торгівля, дрібне підприємництво і заклади освіти. Поодинокі підприємства легкої промисловості в Коломиї, Івано-Франківську, Бродах, вугле- та нафтовидобування в Нововолинську та Бориславі не вирішують проблеми із працевлаштуванням. Низький рівень оплати праці та неофіційні зарплати не втримують людей в Україні і змушують шукати заробітку за кордоном.

Жодних офіційних даних щодо кількості трудових мігрантів нам отримати не вдалось. Є припущення, що 30-40 % працездатного населення перебуває постійно або є сезонно на заробітках за кордоном.

Щодо дітей трудових мігрантів, картина більш-менш відома. За відомостями, наданими нам з управлiнь освіти та шкіл на 2010-2011 навчальний рік, 3975 дітей виховується без одного з батьків або обох батьків саме з причини трудової міграції в 7 перерахованих містах. Якщо загальна кількість школярів становить 53207 осіб, це близько 7,5 % дітей. В 2008-2009 навчальному році ми проводили аналогічні підрахунки, і тоді відносна частка таких дітей становила 6,7 %.

У процесі нашої роботи саме шкільні вчителі та психологи виявились основними і єдиними експертами та партнерами соціальних працівників центрів Карітас. Соціальні служби та жодні інші актори в питаннях, пов'язаних із дітьми трудових мігрантів, не мали досвіду роботи із цією цільовою групою. Тому лише вчителі обізнані у ситуаціях дітей трудових мігрантів і в більшій чи меншій мірі мають можливість реагувати на них.

Проект Карітасу «Мережа соціальних центрів» має за мету зменшити негативні наслідки на виховання та розвиток дітей, що залишились без батьків, через трудову міграцію, залучивши цю цільову групу до дитячих соціальних центрів.

Коротка характеристика цільової групи проекту: загальна кількість 353 осіб (діти та молодь), з них 10 дітей до 6 р., 131 дитина 6-12 рр., 206 дітей 13 – 16 рр., 30 осіб 17 -20 рр.

З них 49 перебувають під тривалим соціальним супроводом – тобто ті, яким потрібна особлива допомога і які готові до тісної співпраці з соціальними працівниками.

Ми спробували зробити огляд щодо країн перебування батьків наших підопічних, і картина виглядає наступним чином:

- Італія 103
- Росія 79
- Польща 61
- Чехія 55
- Іспанія 31
- Португалія 11
- Англія 11
- США 9
- Німеччина 6
- Австрія 5
- Греція 4
- Кіпр 2

- Франція 2
- Туреччина 1
- Саудівська Аравія 1
- Швеція 1

Географія досить широка, проте перша п'ятірка – це загальноновизнані лідери-реципієнти українських трудових мігрантів: Італія, Росія, Польща, Чехія та Іспанія.

Аналізуючи життєві історії користувачів, ми звернули увагу на те, хто опікується дітьми за відсутності одного з батьків або ж обох батьків і отримали таку картину:

- Мати – 176 дітей
- Бабуся – 92 дітей
- Батько – 60 дітей
- Тітка – 21 дитина
- Сестра або брат – 15 дітей
- Дідусь – 5 дітей
- Дядько – 4 дитини
- Сусіди -1 дитина

При загальній кількості 353 дітей половина дітей виховується без матері, третина дітей виховується без обох батьків, більш ніж четверта частина усіх наших клієнтів виховуються старшим поколінням – бабусями і дідусями.

Аналіз щодо тривалості відсутності батьків показав наступні цифри:

- До року – 35 випадків
- Від 1 до 3 років – 111 випадків
- Від 3 до 5 років – 112 випадків
- Від 5 до 10 років – 99 випадків
- Більше 10 років – 14 випадків

Тобто переважно (64 %) діти роками (від 3 і більше років) зростають без батьків.

Наслідки міграції батьків для дітей

Позитивні ефекти для дітей є досить важливі: це достатні кошти на життя та побутові потреби, можливість отримати освіту, більш самостійна та доросла поведінка, ніж у дітей, які живуть із батьками, а також можливість подорожувати, пізнавати інші країни та вивчати іноземні мови.

На жаль, розлука з батьками, а з вище наведених цифр в більшості випадків це довготривала розлука, впливає на дітей не лише позитивно, але й досить негативно в різних аспектах. В основному спричинює:

- Важкі емоційні стани та переживання
- Самотність, замкнутість, надмірна агресивність, вразливість.
- Втрата інтересу до навчання
- Порушення гендерної та соціальної ідентифікації
- Складні відносини із опікунами та конфлікти із однолітками
- Послаблення стосунків із батьками

Найгостріша проблема – це емоційні переживання, депресії. Часто діти відчують провину або ж образу на батьків тощо.

У суспільстві побутує думка, що із виїздом батьків за кордон успішність дітей значно погіршується і призводить до педагогічної занедбаності. Мотивація дітей до успішного навчання та майбутнього працевлаштування в Україні дійсно у дітей зменшується. Базуючись на досвіді своїх батьків, діти роблять висновок, що освіта не гарантує забезпеченого майбутнього. В той самий час з експертних опитувань, а також із досвіду ведення випадків по проекту майже немає випадків, що дитина починає погано вчитись, кидає школу або пропускає школу через бездоглядність з боку батьків. І хоча дітям досить складно опанувати шкільну програму без допомоги та підтримки батьків вдома, все ж навчання залишається основним, на що звертають увагу батьки та опікуни.

В багатьох випадках зміна в сімейному укладі та розподілі ролей в сім'ї впливають на гендерну ідентифікацію, призводить до того, що дитина має замало вмінь та навиків будувати взаємостосунки із однолітками, опікунами, представниками протилежної статі. Опікуни, особливо старше покоління, не можуть замінити вповні батьків та вирішувати конфліктні ситуації з підлітками.

Після довготривалої розлуки із батьками стосунки між дітьми та батьками стають все більш прохолодними, що робить складнішою реінтеграцію мігранта в сім'ю після повернення додому.

Психологічні та поведінкові особливості

На основі опитувань експертів (педагогів шкіл), а також на основі спостережень та моніторингу за учасниками проекту ми можемо

виділити такі особливості у поведінці дітей, що виховуються у «дистантних» сім'ях:

- За спостереженнями експертів, діти трудових мігрантів досить самостійні, проте вони не схильні до лідерства та не люблять брати на себе відповідальність за інших.
- Потребують особливих педагогічних та психологічних підходів, позаяк є емоційно вразливими і мають значно вищий рівень тривожності в порівнянні з дітьми із повних сімей.
- Позаяк діти трудових мігрантів не мають змоги повноцінно спілкуватися з батьками, їх соціалізація відбувається поза сім'єю, під дією різного роду чинників. Найбільший вплив на становлення особистості дітей має Інтернет. При цьому експерти не виявляють відчутного впливу друзів на процес становлення особистості дитини трудового мігранта; на процес її соціалізації практично не впливають художня література та вчителі. Тобто маємо ситуацію, за якої сім'я втрачає функцію основного агента соціалізації дитини трудового мігранта, а реальне соціальне середовище її комунікацій виховання замінюється «віртуальним».

Згідно з експертними даними, діти трудових мігрантів у свій вільний час надають перевагу «пасивним» заняттям: комп'ютерним іграм, перегляду телепередач. У цієї групи школярів відзначено низький рівень зайнятості тими активностями, які потребують втручання та підтримки (фінансової, моральної, організаційної) дорослих. Так, діти трудових мігрантів рідко займаються у гуртках за інтересами; вони не мають домашніх тварин.

При зборі цієї інформації експертами виступали шкільні вчителі, соціальні працівники та психологи.

Найбільш поширені проблеми

Проаналізувавши випадки, з якими працювали соціальні працівники центрів Карітасу протягом 2010-2011 навчального року, ми можемо навести наступні цифри:

- Проблеми у спілкуванні із однолітками (137 випадків)
- Труднощі у навчанні (129 випадків)
- Конфлікти із опікунами або родичами (106 випадків)
- Поведінкові порушення (99 випадків)

- Труднощі у професійній орієнтації та мотивації (74 випадки)
- Товариство сумнівних друзів (28 випадків)
- Матеріальна скрута (28 випадків)
- Тютюнопаління (25 випадків)
- Алкоголь (13 випадків)
- Наркотики (1 випадок)

Отже, найбільш проблемним для дітей трудових мігрантів є брак комунікативних навичок та конфлікти у взаєминах із опікунами та родичами. Непросто дітям самостійно справлятися із шкільною програмою без сторонньої підтримки та допомоги. Дуже важливо для нас також з'ясувати, що 20 % дітей, орієнтуючись на досвід батьків, які не знайшли можливості реалізувати свої знання в Україні, втрачають мотивацію до навчання та не бачать для себе перспективи у професійному навчанні та працевлаштуванні.

Також насторожує той факт, що є певний відсоток (хоча і невисокий – 4-8 %) користувачів, які підпадають під вплив негативних факторів, а саме товариство сумнівних друзів, алкоголь, тютюнопаління.

З огляду на це персонал соціальних центрів бачить перед собою завдання підтримати дітей у подоланні виявлених труднощостей та підтримки у будь-якій життєвій ситуації.

Тому було визначено наступні завдання перед працівниками:

- Оскільки в дітей є брак любові та довіри, першочергове завдання для соціальних працівників – налагодження із дитиною стосунків, довірливих та відкритих, через які дитина отримує підтримку у будь-якій життєвій ситуації.
- Пом'якшити психотравмуючу ситуацію, пропонуючи себе для розмов на будь-яку проблематику, створюючи відповідний простір та умови для обговорення делікатних питань, які турбують дитину, індивідуальні та групові заняття, психотерапевтичні вправи тощо.
- Допомогти дітям та молоді віднайти ресурси для подолання труднощів. А також соціальні працівники допомагають дитині виявити свої сили, вміння та таланти, визначити цілі в житті та кроки, які слід робити до цієї цілі.
- Оскільки діти трудових мігрантів займають досить пасивну життєву позицію, важливим завданням є активізувати

- дитину та заохотити до самовдосконалення та розвитку.
- Підготувати до самостійного життя (дати інформація, знання та можливість здобути навички, потрібні для самостійного життя), а також запобігти ризикованій поведінці, навчити думати, приймати рішення та аналізувати наслідки власних вчинків.
  - Оскільки труднощі переживають не лише діти, але і дорослі, які опікуються дитиною без матері чи батька, а іноді і без обох батьків, важливим завданням є допомогти батькам / опікунам в процесі виховання дітей. А також важливо допомогти тим батькам, які лише приймають рішення про виїзд за кордон для того, щоб зменшити ризики як для них самих, так і знизити негативні наслідки для дитини.

Ці завдання ми виконуємо шляхом різноманітних діяльностей та пропозицій для користувачів та їхніх сімей, а саме:

- Позашкільне дозвілля
- Додаткове навчання, просвітницькі заходи
- Соціально-терапевтичні заходи (тренінги, вправи, рольові ігри, групові ігри тощо)
- Мистецькі, спортивні, профорієнтаційні активності
- Екологічні та соціально важливі акції, де діти та молодь проявляють власну соціальну активність
- Профілактичні бесіди, спрямовані на зменшення ризикованої поведінки
- Індивідуальний соціальний супровід, консультування
- Медіація конфліктів у групах
- Організація заходів (зустрічей, тренінгів, святкувань) для батьків та опікунів

Деякі висновки з аналізу

Підсумовуючи, ми хочемо виділити такі основні пункти:

- Основна причина трудової міграції – низький рівень доходів громадян. Тому боротись із нею адміністративними методами безперспективно. Слід боротись із причинами, а не з наслідками.
- Важливо змінити стереотип, що побутує в суспільстві щодо мігрантів. Мігранти та їхні сім'ї не злочинці, а жертви, і потребують підтримки.

- Основний ключовий гравець, який може допомогти дитині та сім'ї долати життєві труднощі – соціальний працівник, що має професійну кваліфікацію та довірливі стосунки із користувачами послуг. Тому збільшення кількості та розвиток соціальних служб та соціальних працівників, які б займались не обліком та статистичними підрахунками, але практичною соціальною роботою з дітьми та молоддю, є вкрай необхідний.

Три фактори: по-перше, руйнування негативних стереотипів стосовно мігрантів; по-друге, зміна економічних умов; по-третє, приведення діяльності соціальних служб у відповідність до реальних потреб користувачів та обсягів роботи – є основними передумовами покращення ситуації трудових мігрантів в Україні.